

Педагогічні науки

УДК 373.3016 – 021.483

Тугай Вікторія Миколаївна

аспірантка

*Харківського національного педагогічного
університету імені Григорія Сковороди*

Тугай Виктория Николаевна

аспирантка

*Харьковского национального педагогического
университета имени Григория Сковороды*

Tugay Viktoria

Postgraduate Student of the

G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

**РОЗРОБКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ
ПРОЦЕСІ**

**РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ
ПРОЦЕССЕ**

**DEVELOPMENT OF A MODEL OF FORMATION OF TOLERANCE
OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

Анотація. У статті визначено та обґрунтовано принципи побудови моделі формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі. Показано, що розвиток толерантної культури підростаючого покоління це керований процес, який можна представити у вигляді моделі, що містить в собі цільовий, змістовий, операційний та результативний блоки. З метою контролю проміжних і підсумкових

результатів апробації розробленої моделі передбачається здійснювати моніторинг, який є необхідною частиною моделі, яка демонструє її результативність і продуктивність.

Ключові слова: *толерантно орієнтований підхід, модель, моніторинг, навчально-виховний процес.*

Аннотація. *В статье определены и обоснованы принципы построения модели формирования толерантности младших школьников в учебно-воспитательном процессе. Показано, что развитие толерантной культуры подрастающего поколения - это управляемый процесс, который можно представить в виде модели, содержащей в себе целевой, содержательный, операционный и результативный блоки. С целью контроля промежуточных и итоговых результатов апробации разработанной модели предполагается осуществлять мониторинг, который является необходимой частью модели, демонстрирующей её результативность и продуктивность.*

Ключевые слова: *толерантно ориентированный подход, модель, мониторинг, учебно-воспитательный процесс.*

Summary. *The article defines and justifies the principles of building a model for the formation of tolerance of junior schoolchildren in the teaching and educational process. It is shown that the development of tolerant culture of the younger generation is a manageable process that can be represented in the form of a model containing the target, content, operational and resultant blocks. To monitor the intermediate and final results of approbation of the developed model, it is planned to carry out monitoring, which is a necessary part of the model demonstrating its effectiveness and productivity.*

Key words: *tolerantly oriented approach, model, monitoring, educational process.*

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні, його реформування і модернізація характеризуються широким науковим, теоретичним і практико-орієнтованим пошуком напрямів перспективного розвитку толерантної культури підростаючого покоління.

Аналіз педагогічної, філософської, соціологічної, психологічної літератури дозволяє визначити толерантність як пріоритетну цінність гуманістичної освіти, як домінуючий спосіб становлення поваги, прийняття, толерантності в людських відносинах. В цілому, толерантність визначає стабільність і благополуччя в сучасному українському суспільстві загалом, так і в освітньому просторі навчального закладу зокрема.

Реалізація толерантно орієнтованого підходу в освіті передбачає побудову толерантного освітнього простору шляхом організації навчально-виховного процесу. У свою чергу, передбачається цілеспрямоване формування толерантності молодших школярів, яка являє собою одне з найважливіших якостей особистості, що характеризується сукупністю сформованих знань норм моралі і загальнолюдських цінностей, умінь використовувати їх у різних видах діяльності, у сприйнятті ставлення та поведінки іншої людини, що різняться за переконаннями, національністю, мовою, культурою, звичаями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибір моделювання як методу дослідження пояснюється різноманіттям його функцій, а, отже, і можливостей. Згідно А.А. Брудному, «модель здатна виконувати функцію компактної організації фактів, показуючи їх взаємозалежність; придатна до того, щоб планувати подальші експерименти і проводити нові спостереження; має певну сферу застосування, в яку входять і очікувані явища ті, що будуть ймовірно встановлені; дозволяє залучити до аналізу кількісні дані, побудувати пояснення за допомогою нових змінних» [1, с. 90].

Необхідно відзначити, що під моделлю (франц. *modele*, від лат. *Modulus* – міра, зразок, норма) прийнято розуміти штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм або формул, який, будучи подібний до досліджуваного об'єкта (або явища), відображає і відтворює в більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього об'єкта [2].

У педагогічних дослідженнях, С.В. Архангельського, К.Ю. Бабанського, В.І. Загвязинського, Е.С. Заїр-Бека, В.М. Ченців, В.О. Радіонова, модель розглядається як система, що включає в себе цілі, зміст, способи і засоби, а також результати освітнього процесу. Вона конкретизує тактичні цілі та завдання кожного елемента даного процесу, відображає їх взаємозв'язок і послідовність, визначає необхідні й оптимальні засоби і методи досягнення поставленої мети.

Н.В. Кузьміна в своїх дослідженнях сформулювала гносеологічні функції, критерії, етапи створення педагогічної моделі. До функцій вчена відносить ілюстративну, трансляційну, пояснювальну, прогностичну; критеріями ефективності педагогічних, динамічних систем виступають моделі кінцевих результатів, до яких прагне дослідник. Створення педагогічних моделей проходить, на думку Н.В. Кузьміної, наступні етапи: визначення об'єкта дослідження; активізація накопичених знань про оригінали; обґрунтування необхідності застосування методу моделювання; вибір істотних змінних і постулатів; відбір тих об'єктів, які найбільш легко піддаються вивченню [3].

Аналіз джерел з проблеми педагогічного моделювання дозволив зробити висновок, що до основних принципів розробленої моделі слід віднести принцип системності, технологічності, зворотного зв'язку, достатності, оперативності та перспективності (О.С. Анісімов, А.Н. Дахін, Е.С. Заїр-Бек та ін). Ми вважаємо, що розглянута модель спрямована на реалізацію наступних основних функцій: розробка технології формування

толерантності дітей молодшого шкільного віку в навчально-виховному процесі; апробація даної технології; емпіричний моніторинг її параметрів; корекція та оцінка отриманого результату.

Постановка проблеми. Процес формування толерантності учня повинен будуватися педагогом з урахуванням специфіки молодшого шкільного віку, носити цілеспрямований, комплексний характер. Сам процес формування толерантності здійснюватися за допомогою включення молодших школярів у навчально-виховний процес. При цьому враховуються індивідуальні особливості дитини, створюються ситуації успіху від вдало здійсненої колективної діяльності, здійснюється особистий приклад і педагогічна підтримка, використовується позитивний вплив громадської думки.

Молодший шкільний вік розглядається нами як самоцінний етап у розвитку особистості, який характеризується особливою інтенсивністю розвитку емоційно-чуттєвого ставлення до навколишнього світу, динамікою накопичення особистого досвіду взаємодії з людьми, сприйнятливостю до засвоєння етичних норм, набуття вміння діяти в інтересах інших людей і т. д.

Мета статті – визначити та обґрунтувати принципи побудови моделі формування толерантності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У ході подальшого системного вивчення проблеми формування толерантності молодших школярів ми використовували метод моделювання, який визначається як метод опосередкованого вивчення і перетворення якостей, властивостей, сторін об'єкта чи процесу через конструювання моделі.

Основними джерелами створення моделі формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі стали ключові положення педагогіки і психології толерантності, теорії педагогічного спілкування; передовий педагогічний досвід формування толерантності у

підростаючого покоління, тенденції його розвитку; власний досвід з об'єктом дослідження.

Алгоритм проектування моделі полягав у визначенні об'єкта, мети і завдань моделювання; виборі принципів моделювання; визначенні змісту, методів, засобів, форм модельованого процесу; виділення комплексу педагогічних умов, необхідних для досягнення поставленої мети; встановлення кінцевого результату, який повинен бути досягнутий при реалізації даної моделі; обґрунтуванні технології та інструментарію емпіричного моніторингу її параметрів.

До педагогічної моделі пред'являються певні вимоги – вона повинна бути: об'єктивною відповідністю об'єкту педагогічної практики, що моделюється; здатною замінити її в певному відношенні; здатною забезпечити дослідну перевірку отриманих результатів; трактована в змістовних термінах педагогіки і т. д. [4]. Дослідники сходяться у думці, що будь-яка модель, в тому числі і педагогічна, як формалізована структура буде працювати тільки за умови її змістовного наповнення.

У нашому дослідженні під моделлю формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі розуміється опис і теоретичне обґрунтування структурних компонентів моделі.

В якості об'єкта моделювання у дослідженні виступає процес формування толерантності учнів початкових класів у навчально-виховному процесі. Теоретичне обґрунтування об'єкта вимагало уточнення сутності таких категорій як «формування», «формування толерантності особистості», «формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі», «процес формування толерантності учня», які разом з іншими поняттями утворюють термінологічне поле досліджуваної проблеми та дозволяють дати сутнісну характеристику досліджуваного процесу.

Так, у довідковій літературі дієслово «формувати» означає можливість надавати чому-небудь якусь форму, вид; організовувати, складати, створювати» [5]. В педагогіці під формуванням розуміють цілеспрямоване виховання, «формування», «ліплення», «конструювання», «проектування особистості» [6]; «процес розвитку та становлення особистості під впливом зовнішніх впливів виховання, навчання, соціального середовища; цілеспрямований розвиток особистості або будь-яких її сторін, якостей під впливом виховання і навчання; процес становлення людини як суб'єкта і об'єкта суспільних відносин» [7]; «організацію діяльності педагога і учнів у процесі виховання, освіти, навчання» [8, с. 89]; «процес набуття сукупності стійких властивостей і якостей особистості» [9, с. 106] і т. д. На наш погляд, під формуванням толерантності особистості необхідно розглядати процес розвитку толерантних якостей (емпатії, рефлексії, доброзичливості, чуйності та ін.), оволодіння необхідною кількістю толерантних знань, їх осмислення через емоційно-чуттєве уявлення і практичне застосування в різних ситуаціях спілкування.

Беручи за основу розуміння «процесу» (лат. *processus* - проходження, просування) як послідовної зміни явищ, станів у розвитку чого-небудь; сукупності послідовних дій для досягнення якого-небудь результату (А.М. Прохоров); закономірної, послідовної зміни явища, його переходу в інше явище (В.П. Фролов), процес формування толерантності учня розуміється нами як поступове досягнення гармонії і психолого-педагогічного єдності розвиваючої дії емоційно-чуттєвої та інтелектуально-практичної сфер особистості, що забезпечує накопичення, усвідомлення й розвиток школярем емоційно пережитих і особистісно прийнятих толерантних норм поведінки.

Структурними компонентами представленої моделі є: цільовий (мета, завдання); змістовний (сутнісна характеристика педагогічного

спілкування як умови формування толерантності молодших школярів, принципи, педагогічні умови); операційний (етапи, методи, засоби, форми) і результативний (критерії, рівні, очікуваний результат) блоки.

Цільовий блок представлений єдністю основної мети та завдань, вирішення яких забезпечує її досягнення. Метою реалізації нашої моделі є формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі. Дана мета висуває ряд завдань, а саме: формування толерантної свідомості (уявлень і понять, необхідних для прояву толерантності в ситуації вільного вибору); розвиток здатності проявляти толерантні емоції і почуття по відношенню до інших (повага, співчуття, співпереживання тощо); формування практичних умінь, навичок та навичок толерантної поведінки у різних ситуаціях взаємодії.

Завдання формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі пред'являє до нього ряд особливих вимог і детермінує переведення його в якісно новий стан. Педагогічне спілкування покликане забезпечити в педагогічній діяльності позитивний психоемоційний контакт між педагогом і учнями, перетворити дітей у суб'єктів спілкування, допомогти їм подолати різноманітні труднощі та бар'єри, що виникають в процесі взаємодії, перевести дітей зі звичної для них пасивної позиції на позицію співробітництва і перетворити їх у суб'єктів педагогічної творчості. У цьому випадку навчально-виховний процес утворює цілісну соціально-психологічну структуру педагогічної діяльності і виступає потужним фактором, умовою розвитку особистості молодшого школяра, у тому числі і їх формування толерантності. У моделі представлені основні сутнісні характеристики навчально-виховного процесу, спрямованого на формування толерантності молодших школярів (спрямованість, стиль, тип, засоби і форми).

Результативність будь-якого процесу залежить від того, в яких умовах він функціонує: від адекватного вибору умов багато в чому

залежать не тільки показники окремих педагогічних результатів, але і якість освіти в цілому. Під педагогічними умовами дослідники зазвичай розуміють сукупність об'єктивних можливостей, обставин, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які певним чином структуровані, супроводжують освітній процес і направлені на досягнення поставленої мети.

З позиції нашого дослідження під організаційно-педагогічними умовами розглядається сукупність заходів, спрямованих на моделювання професійної діяльності вчителя в навчально-виховному процесі з метою ефективного управління процесом формування толерантності молодших школярів. При виявленні даних умов ми керувалися рекомендаціями Н.М. Яковлевої, яка вважає, що успішність їх визначення залежить від чіткості визначення мети і результату, який повинен бути досягнутий; від розуміння того, що вдосконалення навчально-виховного процесу досягається не за рахунок однієї умови, а їх взаємопов'язаного комплексу [10].

Аналіз та узагальнення літературних джерел, досвід практичної діяльності дозволив нам розробити комплекс наступних педагогічних умов цілеспрямованого формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі:

- 1) професійна компетентність і культура педагога, особистісні якості педагога, використання демократичного стилю, різноманітних форм педагогічного спілкування, що сприяють розвитку інтересу до толерантності як цінності;
- 2) поєднання різних стимулів, методів і прийомів, що спонукають до активної моральної поведінки школярів;
- 3) розвиток позитивних мотивів безконфліктної колективної діяльності учнів через створення сприятливої атмосфери, середовища.

Операційний блок моделі включає в себе основні компоненти толерантно орієнтованої технології, всі складові якої підпорядковані логіці процесу формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі. Кожному етапу технології (організаційно-підготовчого, змістовно-операційного, оціночно-рефлексивному) відповідають свої завдання (освітні, розвиваючі, виховні), зміст, методи, засоби і форми педагогічного спілкування.

Результативний блок включає в себе критерії оцінки ефективності даного педагогічного процесу, можливі рівні сформованості толерантності молодших школярів після реалізації моделі:

- 1) високий (виражена толерантність);
- 2) середній (толерантність проявляється ситуативно);
- 3) нижче середнього (інтолерантність виявляється ситуативно);
- 4) низький (виражена інтолерантність).

З метою контролю проміжних і підсумкових результатів апробації розробленої моделі необхідно здійснювати моніторинг, який є необхідною частиною моделі, що демонструє її результативність і продуктивність.

Довідникові джерела трактують поняття «моніторинг» (від лат. «monitor», що нагадує, наглядає) як дію, що забезпечує виконання функцій спостереження, контролю і попередження, що конкретизуються специфікою досліджуваного об'єкта і поставленими завданнями.

У нашому дослідженні під моніторингом розуміється поетапний процес оцінки стану досліджуваного явища, аналізу чинників, що підвищують ефективність даного процесу, виявлення оптимального змісту, форм, методів, засобів його організації. Це, насамперед, система збору даних щодо процесу формування толерантності молодших школярів, які описуються за допомогою виділених показників задля діагностики стану толерантності молодших школярів та оцінки її в динаміці.

Використання моніторингу в процесі дослідно-експериментальної частини роботи дозволить відповісти на питання: який стан толерантності молодших школярів, чи існує позитивна динаміка в розвитку толерантності молодших школярів в порівнянні з результатами констатуючого експерименту, які перспективи її розвитку?

Здійснення моніторингових процедур має реалізовуватися у дослідженні на основі принципів об'єктивності, цільового призначення, порівняння даних, адекватності, прогностичності і проходити в три етапи.

1. Підготовчий етап. Під час нього визначаються мета дослідження, об'єкти моніторингу, терміни проведення, організаційні заходи і т. д. Основною метою моніторингу був аналіз стану толерантності молодших школярів в процесі проведення дослідно-експериментальної роботи: рівневий (простежування рівневих змін по кожному показнику толерантності), порівняльний (зіставлення рівнів сформованої толерантності у молодших школярів контрольної і експериментальної груп) та комплексний (виявлення динаміки змін сформованості якостей, що входять до складу досліджуваної характеристики).
2. Етап збору інформації. При розробці моделі моніторингу ставиться мета складання такого діагностичного інструментарію, на основі якого можна було б оперативно отримувати об'єктивну інформацію про ефективність методичних і дидактичних матеріалів, що апробуються і на підставі неї складати висновки про доцільність використання тих чи інших форм, методів, засобів, прийомів формування толерантності молодших школярів.

Враховуючи, що найважливішою умовою якісного моніторингу є інтерпретація та операціоналізація понять, зіставлення теоретичних положень з емпіричними даними в цілях наукового обґрунтування діагностичних і прогностичних уявлень, для кожного критерію

сформованості толерантності молодших школярів необхідно вказати емпіричні показники і систему дослідницьких засобів для їх фіксації (наприклад, ступінь прояву, повнота, адекватність, спостереження, експертні оцінки, проєктивні методики, тести, ситуації, що моделюються тощо).

У ході діагностики можна заповнювати групові та індивідуальні моніторингові карти толерантності молодших школярів, куди вносити дані, отримані різними методами, що надасть можливість накопичувати і зіставляти інформацію про рівні сформованості толерантності молодших школярів, а також відстежити її динаміку.

3. Етап обробки та аналізу отриманої інформації. Для реалізації цього етапу необхідно використовувати статистичні методи обробки і аналізу експериментальних даних.

Слід зазначити, що порівняння результатів показників, отриманих у контрольних і експериментальних групах, дозволить виявити статистично значущі відмінності, а результати експерименту повинні бути статистично достовірними і відповідати вимогам репрезентативності та надійності.

Висновки. Дослідження показало, що формування толерантності у молодших школярі – це керований процес, який можна представити у вигляді моделі, що містить в собі цільовий, змістовий, операційний та результативний блоки. Даний процес включає послідовні етапи (організаційно-підготовчий, змістовно-операційного і оцінно-рефлексивний), що представляють собою поступову реалізацію поставленої мети формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі.

Модель формування толерантності молодших школярів побудована на принципах системності, технологічності, зворотного зв'язку, достатності, оперативності, перспективності і реалізується через цільовий, змістовий, операційний та результативний компоненти в навчальній і

позакласній роботі початкової загальноосвітньої школи варіативним використанням форм, методів і прийомів особистісно орієнтованого виховання учнів.

Формування і прояв толерантності молодших школярів можливо відстежити за допомогою моніторингу, який представляє собою поетапний процес оцінки стану досліджуваного явища, аналізу чинників, що підвищують ефективність даного процесу.

Всі компоненти моделі, що розкривають внутрішню організацію процесу формування толерантності молодших школярів, взаємопов'язані між собою, несуть смислове навантаження і працюють на певний кінцевий результат – сформованість толерантності молодших школярів.

Таким чином, педагогічний зміст роботи по формуванню толерантності молодших школярів полягає в тому, щоб сприяти його просуванню від елементарних навичок безконфліктної поведінки до високого рівня толерантності, де потрібна самостійність ухвалення рішення і усвідомлений моральний вибір. Досягненню цієї мети сприяє ефективна технологія реалізації науково обґрунтованої моделі формування толерантності молодших школярів в навчально-виховному процесі.

Перспективи подальшого дослідження. Подальші дослідження будуть спрямовані на отримання даних, які дозволять визначити ефективність розробленої моделі. Це відобразиться в отриманні достовірному збільшенні показників, що характеризують толерантність молодших школярів в експериментальних групах.

Література

1. Брудный А.А. К проблеме моделирования в социальной психологии / Методология и методы социальной психологии. – М.: Наука, 1977. – С. 86.
2. Монахов В.М. Методология проектирования педагогической

технологии (аксиоматический аспект) / Школьные технологии. – 2000. - №3. – С. 57-71.

3. Кузьмина Н.В. Методы педагогических исследований. – М., 2002.
4. Лисичкин В.А. Прогностика. Основные термины и понятия. – М., 1970.
5. Советский энциклопедический словарь / [Гл. ред. А.М. Прохоров]. 4-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
6. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 7 т. / [Сост. М.Д. Виноградова, А.А. Фролов]. М.: Педагогика, 1984.
7. Казарцева О.М. Культура речевого общения: Теория и практика общения: Учебное пособие – 4-е изд. – М.: Флинта, 2003. – 496 с.
8. Безрукова В.С. Педагогика: Проективная педагогика. – Екатеринбург: Деловая кн., 1996. – 342 с.
9. Сластенин В.А. Педагогика. Инновационная деятельность. – М.: Магистр, 1997. – 224 с.
10. Яковлева Н. М. Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач: дис. ... докт. пед. наук. – Челябинск, 1992. – 403 с.